

Na záver by som chcel vysoko oceniť kvalitu prekladu. Až na pár výnimiek sa prekladateľke Galine Sándorovej podarilo preklopiť maďarský text bez významových posunov a nepresností. Autor cituje Eléka Fényesa, ktorý uvádza v Turci 1234 „*egész jobbágytelek*“, čo je v knihe preložené ako poddanský pozemok, správne poddanská usadlosť. Otázka prepisu historických mien je v knihe ošetrovaná citlivo. Na pár miestach môže na slovenského čitateľa rušivo pôsobiť maďarská podoba mien, ktoré sú súčasťou slovenského národného naratívu a sťažujú identifikáciu osôb (Lörincz Csaplovics/Vavrinec Čaplovič).

Peter Šoltés

ŠTOFANÍK, Jakub. *MEDZI KRÍŽOM A KLADIVOM. Recepia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 252 s. ISBN 9788073087197.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.11>

Vzťah náboženstva a spoločnosti, konkrétne postoj rímskokatolíckej cirkvi k tzv. sociálnej otázke v prvej polovici 20. storočia zostal na okraji záujmu slovenskej historiografie aj po roku 1989. Táto skutočnosť vyznieva prekvapujúco, v neposlednom rade vzhľadom na miesto a váhu politického katolicizmu v slovenských dejinách. Popri priekopníckych štúdiách filozofa Teodora Münza či sociológa Ľudovíta Turčana sa téme venoval predovšetkým historik a politológ Milan Katuninec, ktorý skúmal pôsobenie kresťanských odborov na medzivojnovom a vojnovom Slovensku. Jeho štúdie sú zaujímavé okrem iného tým, že sa pokúsil o komparáciu kresťanského odborového hnutia na Slovensku a v Rakúsku.

Mladý historik Jakub Štofaniak si vytýčil ešte ambicióznejší zámer: podať analýzu katolíckeho sociálneho myslenia od konca 19. až do 40. rokov 20. storočia a zároveň rekonštruovať jeho aplikáciu v praxi, a síce hneď v troch „národných“ kontextoch: českom, slovenskom a belgickom. Hneď v úvode je zrejmé, že Štofaniak vo svojej dizertácii, ktorá minulý rok vyšla vo vydavateľstve Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, hodlá veľké ambície potvrdiť. Jasne definuje výskumný zámer i pojmy, ktoré vo svojej analýze používa. Jeho koncepcia je presvedčivá, hoci komparatívny záber pôsobí na prvý pohľad trochu nevyvážené. Štofaniakov náčrt vzniku a rozvoja sociálnej náuky katolíckej cirkvi má síce celoeurópsky rozmer, ale zostáva na úrovni prehľadu, kým špecifiká tohto procesu autor manifestuje predovšetkým na českom a slovenskom príklade. Skutočne komparatívny charakter tak text získava až v poslednej časti venovanej aplikácii katolíckeho diškurzu v sociálnej praxi, kde sa k slovu dostávajú konkrétne podobnosti a hlavne rozdiely medzi západoeurópskym a stredoeurópskym kontextom.

Katolícka sociálna náuka je jedným z najdôležitejších prejavov dobiehania modernizácie, ktorá rímskokatolícku cirkev zasiahla nepripravenú. Ako v mnohých iných oblastiach aj v tomto prípade katolíci, to znamená najskôr iba cirkevná hierarchia a neskôr

postupne i privilegovaní laici, v zásade iba reagujú na výzvy, v tomto prípade na rast proletariátu v dôsledku priemyselnej revolúcie a na jeho organizovanie v podobe socialistického hnutia. Približne do polovice 19. storočia sa k sociálnej problematike pristupovalo takmer výlučne z morálnych pozícií a riešenie predstavovala charita, pomoc v núdzi. Takzvaný štvrtý, teda robotnícky stav však potreboval riešiť problémy konštruktívne, potreboval podporu vo vyjednávaní so zamestnávateľmi, pri presadzovaní konkrétnych požiadaviek. Charita pomáhala utlmať bolesť, ale nedotýkala sa jej príčin. Proletariát sa preto utiekal k socialistickému a v jeho rámci k odborovému hnutiu, ktoré sa hlásili k osvietenскеj, zväčša antiklerikálnej tradícii. Dlhá nečinnosť preto znásobila problémy cirkvi, ktorej predstavitelia sa odhodlali k činnosti až s veľkým oneskorením.

Štofanič napriek tomu odmieta sekularizačnú tézu, podľa ktorej náboženstvo v podmienkach modernizácie „nutne“ upadá. Ako ukázal napr. sociológ José Casanova, procesy sekularizácie nie sú v žiadnom prípade priamočiare ani teleologické, a údajne upadajúce náboženstvo môže v istých historických kontextoch opäť ovládnuť verejný priestor. Zo slovenskej perspektívy predstavuje asi najznámejší príklad takéhoto vývinu hnutie Solidarita, ktoré v 80. rokoch 20. storočia mobilizovalo Poliakov proti komunistickému režimu taktiež prostredníctvom katolíckej sociálnej náuky. Podmienkou – v iných historických kontextoch akiste relatívnej – účinnosti takejto mobilizácie však podľa Štofaniča je, aby sa v nej angažovali čo najširšie masy. Kým v rozvinutých spoločnostiach s dlhou demokratickou tradíciou, napr. v medzivojnovom Belgicku, táto podmienka bola do veľkej miery splnená, pretrvával v nástupníckych štátoch Habsburskej monarchie ako Československá republika paternalistický prístup, keď sa cirkevná hierarchia nebola ochotná „znižovať“ – pravdepodobne z obavy, že sa jej opraty vyšmyknú z rúk úplne. A hoci sociálna náuka zásadným spôsobom ovplyvnila predstaviteľov cirkvi a laikov v Rakúsko-Uhorsku už v 90. rokoch 19. storočia, zostalo zväčša pri rétorike: pápežská encyklika *Rerum novarum* z roku 1891 síce stála pri zrode moderného politického katolicizmu v rakúskej i uhorskej časti monarchie, jej realizácia v praxi však nemala očakávaný účinok a nedokázala pritiahnúť masy robotníctva, ktoré zostávali verné sociálnej demokracii a neskôr čiastočne podľahli komunistom.

Katolícka hierarchia a reprezentanti politického katolicizmu uprednostnili konfrontačný kurz. Proti socialistom sa viedli – od konca prvej svetovej vojny silne protibolševické a od začiatku čiastočne antisemitské (s. 44-46) – kampane a zmierniť negatívne dopady industrializácie, triedneho boja a sekularizácie nedokázali na teoretickej úrovni ani nekompromisný antikapitalizmus v štýle Karla von Vogelsanga ani ústretovejší solidarizmus Heinricha Pescha. (s. 58) Podobne ambivalentný zostával koncept korporativizmu, ktorý chcel tieto problémy riešiť spájaním zamestnávateľov a zamestnancov v tzv. korporáciách či profesijných stavoch, ktoré mali zbaviť triedny boj jeho ostria. Toto riešenie pápež Pius XI. zakomponoval do encykliky *Quadragesimo anno* vydanéj v roku 1931 pri príležitosti jubilea *Rerum novarum*. Napriek zdôrazňovaniu dobrovoľnosti zo strany pápeža sa tento princíp okamžite zneužil na ospravedlňovanie autoritatívnych a etatistických ekvivalentov korporativizmu ako v Mussoliniho Taliansku, čo názorne demonštrovali najmä rakúski biskupi a politici na čele s prelátom Ignazom Seipelom. Na Slovensku túto konšteláciu navyše komplikoval nacionalizmus, ktorý sociálne požiadavky stotožňoval s autonomizmom. Stúpenci sociálneho katolicizmu ako

odborový predák Ferdinand Čavojský nemali proti konzervatívcom z Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ale ani proti biskupom ako Ján Vojtaššák šancu. Nazdávam sa, že Štofánik v tejto súvislosti málo akcentuje ideológiu vojnového prezidenta Jozefa Tisa, niekdajšieho kresťansko-sociálneho aktivistu, ktorého však mocenská pozícia a kolaborantstvo s nacistami nakoniec pretransformovali na „*kresťansko-národného socialistu*“ (James M. Ward). Prekvapuje to najmä vzhľadom na jednu z motívácií Štofánikovho výskumu vyjadrenú v otázke, „*do akej miery mohla kresťansko-sociálna orientácia predstavovať alternatívu radikálnemu a totalitárnemu smerovaniu ľudovej strany po roku 1938 a prípadne odvrátiť následné morálne a politické skompromitovanie sa katolíckych politických snáh v období druhej svetovej vojny*“ (s. 54). Namiesto fatalistického konštatovania akejsi nutnosti tejto kompromitácie (s. 92) by čitateľ očakával priame pomenovanie jej hlavného ideologického zdroja: nacionalizmu. Tieto procesy sa okrem Tisa a jeho „dvorného“ ideológa Štefana Polakoviča dajú pozorovať aj u aktérov, u ktorých by to čakal len málokto. Jednu z mimoriadne zaujímavých postáv predstavuje v tejto súvislosti katolícky sociológ Michal Salatňay, žiak a nástupca Bedřicha Vaška, profesora sociológie v Olomouci a v rokoch 1936 – 1939 aj na novozaloženej Teologickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Salatňaya však Štofánik prekvapujúco vôbec nespomína. Spomenúť by si zaslúžila aj odvrátená strana belgického katolicizmu stelesňovaná kolaborantom Leonom Degrellom. Ako sa jeho rexistické hnutie stavalo k sociálnej náuke a praxi rímskokatolíckej cirkvi pred druhou svetovou vojnou? Akú úlohu v jeho radikalizácii zohral nacionalizmus?

Štofánik napriek týmto výhradám správne obmedzuje a špecifikuje svoj predmet bádania: „*Pokiaľ budeme na sociálny katolicizmus nazerať ako na historicky podmienené angažovanie katolíckej komunity a jeden zo špecifických spôsobov artikulácie sociálnej kritiky, uvidíme, že viac než o učenie inšpirované božskou prozreteľnosťou a formulované neomylnosťou cirkevnej autority išlo o sériu postojov, ktoré sa museli presadiť vyjednáváním a predstavovali konfliktný priestor i generačné premeny.*“ (s. 77) To bolo pole pôsobenia pre katolíckych intelektuálov a vedcov ako spomínaný Bedřich Vašek, ktorí však zostávali značne osamotení a taktiež nenachádzali pochopenie u cirkevnej hierarchie – až na výnimky ako pražský arcibiskup František Kordač. Neprekvapuje preto, že v týchto súvislostiach vynikajú skôr „*osamelí jazdci*“, ktorí prekračovali reálne aj imaginárne hranice ako už spomínaný Čavojský, ale predovšetkým diplomat Hubert Masařík, ktorý sa pokúšal previazať český sociálny katolicizmus s belgickým či pôvodom chorvátsky, ale frankofónnou kultúrou ovplyvnený jezuita Tomislav Kolaković, ktorý na úteku pred nacistami zakotvil na Slovensku, zbieral skúsenosti v Sovietskom zväze a po prevrate vo februári 1948 emigroval na Západ. Štofánik tu plodne rozširuje komparatívny prístup o transnacionálny rozmer, ktorý jeho analýzu prehľbuje a zbavuje ju zdanlivého exotizovania.

Štofánik si v poslednej kapitole svojej knihy úspešne vyskúšal aj ďalší historický žáner. V troch mikrohistorických štúdiách o robotníckych vzburách v Krompachoch z roku 1921, v belgickom regióne Borinage a v českom Duchcove zo začiatku 30. rokov ešte raz verifikuje svoje tézy o závislosti úspechov kresťansko-sociálnych hnutí od zapojenia laikov. Aj tu dokáže nájsť zaujímavé prieniky medzi diškurzom – vrátane kultúrno-historických odkazov na literatúru a film – a sociálnou a politickou praxou, ale aj

transnacionálne aspekty celej problematiky (vyst'ahovalectvo zo Slovenska do francúzsko-belgického pohraničia). Záverom zostáva len konštatovať, že monografia Jakuba Štofánika rozsahom a pestrosťou použitých prameňov, vyčerpávajúcím spracovaním existujúcej literatúry, metódami a teoretickými východiskami analýzy, ako aj jazykovou úrovňou výrazne obohatila nielen historiografiu slovenského a českého, ale v pravom slova zmysle európskeho katolicizmu.

Miloslav Szabó

ZAVACKÁ, Marína. *LUDÁCKA PREVÝCHOVA. Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej Cela č. 20*. Bratislava: Artforum, 2018, 200 s. ISBN 9788081502101.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.12>

Na slovenský knižný trh sa pred časom dostala kniha Maríny Zavackej s názvom *Ludácka prevýchova a podtitulom Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej Cela č. 20*. Ide o reedíciu spomienok manželky nestora archeológie na Slovenku a kultúrneho činiteľa, ktorý istý čas pôsobil v pozícii štátneho úradníka. Text je doplnený o úvod do problematiky v podaní Maríny Zavackej. Kniha je prednostne určená pre širokú laickú verejnosť, ale obohacuje aj bádateľov, ktorí sa venujú obdobiu existencie slovenského štátu a jeho totalitným prejavom. Opätovne „oprášený“ materiál je pritom zaujímavý aj pre pedagógov a to z hľadiska interpretačného, či už ide o jeho využitie pri nižšom a vyššom sekundárnom, alebo terciárnom vzdelávaní. Spomienky pamätníkov na život v slovenskom štáte sú už prakticky vyčerpané, publikovaných ich doposiaľ nebolo veľa. Doteraz sa téma totality v Slovenskej republike (1939 – 1945) širokej laickej verejnosti spája skôr s jej prejavmi voči židovskej, prípadne rómskej minorite. Výnimočnosť prameňa spočíva v tom, že, ako Zavacká v úvode publikácie uvádza, Janšáková bola z hľadiska zamerania ideológie HSLS prakticky ideálnou postavou, vzorom pre ostatné „rodolubé“ Slovenky. Napriek tomu naplno pocítila chladný dych totality (symbolicky zosobnenú v plesnivej cele č. 20) a negatívnu silu nového režimu, odvolávajúceho sa na kresťanské zásady. Bezmocnosť a beznádej ženy, manželky a matky (a v danej dobe nie jedinej) sa v knihe snúbi s aroganciou štátneho aparátu, rozhodnutého udržať pod drobnohľadom významného úradníka ministerstva dopravy a verejných prác. Výpoveď, ktorá bola pre autorku pravdepodobne psychickou terapiou, je napísaná čítavo a pre schopnosť pútavo vykresliť súdobé reálie, by mohla zaujať aj mladých čitateľov. Na jej základe môžu poznať podstatu režimu a vďaka skvelému rozprávačskému štýlu hlavnej hrdinky (ale i zostavovateľky recenzovanej publikácie a úvodnej štúdie) a jej skutočnému príbehu môže preniknúť až „na kosť“ popisovanej doby. Niektoré pasáže spomienok Janšákovvej vyvolávajú v čitateľovi jemný úsmev na perách, avšak je to úsmev cez slzy, prevažuje pocit trpkosti. Tematika vojnovvej Slovenskej republiky stále vyvoláva v spoločnosti najrôznejšie reakcie a práve sprístupňovanie pramenného materiálu prispieva k poznaniu povahy vlády Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a jej postoja k vlastným obyvateľom.